

ЧОМУ «РУССКИЙ МІР» НЕ СПІЙМАВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДУ

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4232>

БОЙЧЕНКО

Михайло Іванович

доктор філософських наук,
професор, старший дослідник,
професор кафедри
теоретичної і практичної
філософії Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка,
провідний науковий
співробітник відділу взаємодії
університетів і суспільства
Інституту вищої освіти
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. У статті висунуто й обґрунтовано гіпотезу, що Григорій Сковорода мав на увазі значною мірою саме «руський міръ», коли говорив, що «світ ловив мене, та не спіймав». Доказами на користь істинності цієї гіпотези є: антиавторитарний характер філософії Григорія Сковороди; оригінальність філософії Григорія Сковороди на противагу вторинності й еkleктичності філософії «руського міра»; духовна концепція українства як антипода матеріалістичності російської царської імперії; вчення Сковороди про добре і зле серце. Сковорода не просто уникав зазіхань російської імперії на його свободу, але протистояв цим зазіханням через поширення своїх творів, які пропагували духовну свободу, непокору тиску матеріальних обставин, заохочували саморозвиток особистості. Твори Сковороди тривалий час поширювалися переважно в рукописах, що можна вважати аналогом сучасних соціальних мереж. Відповідно спротив Григорія Сковороди царському режиму мав характер ідейної та інтелектуальної партизанської боротьби з авторитаризмом. Григорій Сковорода є українцем за духом своєї філософії, яка має приховану антиавторитарну спрямованість і явний соціально-емансипативний характер.

Ключові слова: Григорій Сковорода; «руський міръ»; антиавторитаризм; соціальна емансипація; концепція двох сердець.

Вступ

Коли мова йде про знамениті слова всесвітньо відомого українського філософа Григорія Савича Сковороди, що «міръ ловив мене, но не поймалъ», які написані і на його могилі, — то найбільшою мірою йдеться саме про «руський міръ». Хоча на той час цей термін не мав сучасного значення (Волковський, 2020) і тим більше не був тим, що у сучасній популярній культурі називають мемом (Рязанов, 2018), однак є доволі багато підстав — як біографічних, так і текстологічних — виносити судження, що значною мірою для Сковороди це був не загалом грішний, тваринний і тлінний «міръ», як вчить християнство, а саме «руський міръ», який втілював для Сковороди більшість негативних властивостей цього засуджуваного християнством «міра». А позиція Сковороди була не таким уже й ескапізмом, тобто не була втечею від цивілізації та політики. І побутування більшості сквородинівських текстів у рукописному обігу протягом майже століття до офіційного їхнього першого видання як збірки у 1861 році (Сковорода, 1861) якраз і постає творенням того, що є певною мірою аналогом мемів у сучасній інтернет-культурі (Поліщук, & Слюсар, 2020; Чаплак, & Чуйко, 2022). Такими засобами тогочасних соціальних мереж (Ніл Фергюсон у своїй праці «Площі та вежі» докладно пояснив, що соціальні мережі існували задовго до інтернет-епохи (Фергюсон, 2018) Сковорода системно протидіяв «руському міру», а не просто втікав від нього.

Метою цієї статті буде привернути увагу до того факту, наскільки органічно вписана антиавторитарна позиція Григорія Сковороди у його філософську систему. Для цього послідовно буде виконано

такі *завдання*: уточнення аргументів на користь патріотичності Григорія Сковороди; загострити сквородинівську проблему протиставлення невинної сродної творчості й догматичного репресивного авторитаризму; виявити практичну і прагматичну значущість соціального вчення Сковороди; уточнити концепцію українства та концепцію двох сердець у філософській системі Григорія Сковороди.

Щодо патріотичності Григорія Сковороди

Тривалий час відбувається дискусія, у якій, на перший погляд, годі побачити обрїй, не те, щоби перетнути його — дискусія про належність філософа Григорія Сковороди до питомо української культури (Артюх, 2022). Безумовно, Сковорода належить українській історії, адже майже все його життя пройшло в Україні — так само як безумовно, хоча і набагато меншою мірою, він належить історії російській: адже кілька років своєї молодості прожив і служив у Санкт-Петербурзі, і ще кілька років брав участь у закордонних місіях, пов'язаних із виконанням завдань російської імператриці Єлизавети Петрівни. Однак належність історії не означає одночасну належність українській культурі, адже в українську історію, наприклад, свого часу потрапили і царський гонитель української книги Петро Валуєв, і київський губернатор Микола Анненков, який ініціював прийняття «валуєвського циркуляру» (Казакевич, 2013) — тобто українську історію наповнюють представники різних культур, і то не завжди позитивно.

Додає олії у вогонь цієї дискусії і певна схильність Сковороди до космополітизму, і те, що писав він переважно більшість своїх творів мовою, яка була ближчою до російської, хоча й із багатьма українськими. Утім, якщо дехто вважає Сковороду «парадоксальним космополітом» (Єшкілев, 2012, с. 63), то і це є явною помилкою — адже Сковорода, як віруюча людина, скептично ставився до всіх проявів тлінного світу, і для нього не було принципової різниці, що сприймати відсторонено — увесь світ чи якусь окрему країну. Однак до цієї загальної філософсько-релігійної настанови у Сковороди явно додається його філософсько-політична позиція, яка, безумовно, була прихованою самим її автором — адже жив Сковорода вже у часи репресій царського режиму щодо вільнодумства, а особливо — щодо козацтва і українства загалом.

Тому, окрім відомої всім і показної позиції Сковороди щодо втечі від світу, варто вбачати у

його філософії прямо протилежну активну громадянську позицію. Світ не спіймав Сковороду, але Григорій Сковорода спіймав світ. Причому Сковорода не розставляв пастки й сіті, як розставляє світ — філософ привабив світ, як метелика приваблює квітка. Вчення Сковороди, як і його життя, є *невичерпним джерелом смислів*, які можуть наповнити людину світлом і спокоєм. Чи зуміє хтось із цього виробити ще й власну філософію — вже не як метелик, а як бджола створити мед з того нектару, який назбирала? Це питання не до Сковороди — а до тих, хто збирає цей нектар.

Зовсім інша справа — намагання самих росіян зробити Сковороду «своїм», у стилі «#Сковороданаш». Ці спроби мають давнє походження, але не мають жодного стосунку до волі й позиції самого Григорія Сковороди. Одну з найбільш давніх російських спроб «апропріації» Григорія Сковороди та його філософії здійснив свого часу російський філософ Володимир Ерн: «Природность Сковороды, его глубокая и благочестивая верность своей натуре украсила его духовный облик не только чертами творческой оригинальности и подлинного своеобразия, но и сделала его родоначальником русской философской мысли, духовным зачинателем и основоположником всех крупных последующих умственных течений в русском обществе» (Эрн, 1912, с. 331). Наскільки можна погодитися з усіма іншими характеристиками Григорія Сковороди у цій цитаті, настільки штучною виглядає спроба зробити його своїм для російської думки — думки, яка як у політичних, правових, так і в релігійних і філософських своїх проявах є авторитарною, месіанською, нетерпимою до вільнодумства.

Але найсильніший, матеріальний, а не спекулятивний аргумент проти таких російських зазіхань на Сковороду надали самі росіяни: вони прагнули зробити Сковороду своїм, але фактично відмовилися від Сковороди — обстрілом і знищенням 7 травня 2022 р. Національного літературно-меморіального музею Григорія Сковороди в селі Сковородинівка на Харківщині.

Вчергове, через більш як 200 років після своєї смерті, український філософ утік від світу. Цього разу вже очевидно й незаперечно — *втік саме від російського світу, «русского міра»*. Але якщо уважно придивитися до обставин життя і до філософії Григорія Сковороди, то й першого разу, ще за свого життя у цьому зримому світі він тікав не так від сваволі можновладців і багатіїв, як від авторитаризму російського суспільства.

Пам'ятник Г. Сковороді в музеї-меморіалі на Харківщині після влучання в будівлю російського снаряда. Фото Сергія Козлова, травень 2022 р.

Протистояння авторитаризму як лейтмотив філософії Сковороди

У цьому радикальному протистоянні авторитаризму — один із секретів привабливості вчення Сковороди, і не лише для українців, а для всього цивілізованого й культурного світу. Але в цьому полягає також не в останню чергу значущість його вчення для сучасної української освіти загалом і вищої освіти зокрема (Ярошенко, 2022). Сковороду аж ніяк не можна назвати націоналістом, і тим більше — українським націоналістом. Однак його позиція м'якого, але системного *неприйняття невольності* є в гуманітарному та соціальному вимірах набагато більш дієвим засобом протистояння авторитаризму, аніж силовий спротив йому.

Для того, щоби розкрити феномен філософії Григорія Сковороди загалом і її антиавторитаризм зокрема, необхідно застосувати підхід філософської герменевтики. Ця наука стверджує *принципову невичерпність інтерпретації* кожного феномену культури. Однак на практиці одні феномени рідко коли отримують не те щоб альтернативну, але хоча би більш-менш виражену відмінну інтерпретацію, тоді як інші просто рясніють такими множинними й іноді суперечливими поясненнями їхньої наявності й сутності (Бойченко, 1997). Серед таких — феномен філософії Григорія Сковороди, який продовжує розкривати себе з кожним новим зверненням до нього.

Саме невичерпністю інтерпретацій його текстів, яку Сковорода закладав у них цілком свідомо і майстерно, докладаючи до цього системні спеціальні зусилля, філософ створив, так би мовити, не лише ешелоновану й варіативну систему захисту від авторитаризму, але й сформував принципи й техніки ідейної та інтелектуальної партизанської боротьби з авторитаризмом.

Основний напрям протистояння авторитаризму у Сковороди — його філософія *природної самодостатності особистості*. Ця самодостатність не означає протиставлення усьому світу й іншим людям, але вказує на внутрішню причину й потенціал розвитку кожної особистості (Кремень, 2022). Такою причиною є вроджений талант кожної людини, який Сковорода називає «сродний труд», а сучасною українською це поняття перекладають як споріднена праця (Туляков, 2022). Коли людина робить те, до чого має природний нахил і вроджені здібності, тоді починає спрацьовувати формула давньогрецького філософа Епікура, до якої звертався Сковорода: «Дякуємо блаженній природі за те, що потрібне зробила неважким, а важке — непотрібним».

Уже тут у Сковороди намічається протиставлення людей, які живуть власною працею, а тому здобувають щирі самодостатність, і людей, які свідомо уникають праці, прагнуть зробити кріпаками інших, але насправді більшою мірою самі стають рабами власних пристрастей і гріхів: *«Шершень»* є образ Людей, живущих хищенням Чуждаго и рожденных на то одно, чтоб есть, пить и протчая. А *Пчела* є Герб мудраго Человека, в сродном деле трудящегося» (Сковорода, 2016а, с. 172). Життя без праці в осягненні Сковороди є пустим життям — воно нічого не варте: «Нет мучительнее, как болят Мыслями, а болят Мысли, лишаясь *сродного Дела*. И нет радостнее, как жить по Натуре. Сладок здесь труд телесный, терпенье тела и самая Смерть его тогда, когда Душа, Владычица его, сродным Услаждается Делом. Или так жить, или должно Умереть» (Сковорода, 2016а, с. 173). Деякою мірою у дотриманні християнської етики, і ще глибше — стоїчної філософії, Сковорода протиставляє тілесний світ як тлінний світу духовному як нетлінному: «Но раскусить же должно, что значит жить *по Натуре*. Не Закон скотских Удов, и Похотей наших, но значит Блаженное оное ЕСТЕСТВО... всякой Твари свою для нея Часть и сродность вечно предписующее» (Сковорода, 2016а, с. 173). Як бачимо, саме «естество», а не держава, а тим більше така авторитарна її версія, як царська Росія, може визначити для людини її долю, буквально «часть».

Практичний характер соціальної утопії Григорія Сковороди

У розкритті свого таланту і у здійсненні вільної та легкої праці людина є не просто незалежною

від можливих утисків можновладців та багатіїв — людина стає корисною, потрібною і приємною для свого суспільного оточення. Політичному порядку й економічному примусу Сковорода протиставляє концепцію Божого Провидіння, яке мудро надало кожному можливість розвиватися, не утискаючи ближнього свого. Згідно із *символом Фонтану*, кожна людина отримує свій талант як Божий дар, як частину Божої благодаті, яка ллється на кожного нескінченним і невинним потоком — лише не відвертайся від неї, вір у Бога: «Бог багатому подобен Фонтану, наповняющему различные сосуды по их вместности. Над Фонтаном надпись сия: «НЕ РАВНОЕ ВСЕМ РАВЕНСТВО». Льются из разных трубок разные Токи в разные Сосуды, вокруг Фонтана стоящие. Меньший сосуд менее имеет. Но в том равен есть большему, что равно есть полный...» (Сковорода, 2016б, с. 669).

Цей механізм розподілу матеріальних благ видається явно утопічним, однак для Сковороди матеріальні блага є похідними від благ духовних, а тому те, що є утопічним з матеріалістичного погляду, набуває практичного характеру, коли людина докладает вольових зусиль для створення сприятливих обставин для зміни свого матеріального статусу. Втім, навіть це для Сковороди є не найбільш практичним підходом: основні соціальні практики для нього є духовними, матеріальний бік справи цікавить його значно менше, хоча він також його не ігнорує, на відміну від аскетів-монахів. Сковорода поєднує християнське блаженство з епікурейським, наслідуючи Еразма Роттердамського, праці якого він добре знав (Роттердамський, 1993). Утопія для Сковороди — спосіб жити цінностями, невидимими очима, а зримими для серця, спосіб бачити у видимому невидиме.

Утім, Сковорода не закликає набирати побільше Божої благодаті, як можна було б очікувати. Навпаки, Сковорода радить остерігатися пересити, не шукати його, не радіти йому, але натомість учить задовольнятися меншим — адже більше завжди є для нас у Бога в запасі, тож і не треба цим надто перейматися: «Куда глупое все то, что противно Блаженной Nature?.. Боимся голода, не помня, что гораздо множайшие умирают из пресыщения» (Сковорода, 2016б, с. 669). Для того, щоб усі були справедливо забезпеченими у суспільстві, не потрібно, аби всі були одразу всім наділеніми — блага приходять мірою опанування людьми чеснотами. Справедливість не в дер-

жавному розподілі благ, а в тому, що рано чи пізно блага приходять до того, хто їх гідний. Це водночас є умовою і плодами соціальної емансипації, яку дає опертя лише на власний талант і його розвиток.

Таке тлумачення християнства відрізняється і від звичної християнської етики (тим, що блага прийдуть уже в цьому житті), так і від епікурейської та стоїчної філософії (адже ці блага дарує Бог, а не випадок). Відрізняється вчення Сковороди і від протестантського надмірного індивідуалізму — адже його філософія не заперечує допомоги ближньому і турботу про нього.

Природність філософії Сковороди, її самодостатність є свідченням автохтонності, самобутності української культури, української історії, української суспільності — усього того, на що претендувала і претендує Росія, але чого вона ніколи посправжньому так і не могла досягнути. Запозичення — в українців, німців, монголо-татар, болгар, угро-фінів — і цей перелік можна ще продовжувати і продовжувати — ось що властиве Росії. Це — суцільна еkleктика і прагнення апропріювати, захопити чужу культуру і проголосити її своєю. Якщо ж у росіян немає чогось власного, достеменного, тоді під питанням і їхні претензії на імперію. Вони виявляються культурними й інтелектуальними шершнями, а не бджолами.

Навіть наявні російські значні досягнення у науці є культурно підваженими — вони не мають незаперечного ціннісного обґрунтування. Коротко кажучи, незрозуміло, заради якої високої мети, заради якої цінності варто здійснювати такі наукові відкриття. Навіть російське православ'я у його автокефалії виявляється украденим в українців. Росіяни масштабно займаються піратством: у сфері культури — це крадені сотні мільйонів копій музичних, кінематографічних, літературних творів, якими переповнений російський сегмент інтернету. Але і у сфері науки спостерігаємо аналогічне піратство — досить згадати відомий ресурс sci-hub, створений нібито приватним чином Олександром Елбакяном у Казахстані (Goodchild, 2022), однак він не зміг би проіснувати і так масштабно розгорнути свою діяльність без прикриття й забезпечення російськими спецслужбами.

Нерідко не лише російські, але й деякі несумлінні та недалекоглядні українські науковці користуються цим ресурсом, хоча академічна доброчесність це прямо забороняє, а потреби академічних досягнень не настільки критично залежать від знайомства з працями інших науковців, щоб

заради цього йти на правовий злочин. Між іншим, такою науковою апропріацією і потуранням їй не лише самі крадії, але і їхні співучасники-користувачі краденим фінансово обділяють передусім тих сумлінних закордонних науковців, чію інтелектуальну власність незаконно поширюють піратські сайти. Тому більш ніж сумнівним є виправдання такого крадіяства потребами розвитку науки — адже крадії позбавляють законних доходів не стільки «хижаків-посередників» — різні організації, які створюють легальні наукометричні бази, скільки авторів наукових текстів, а, отже, і можливостей повноцінної реалізації останніми свого законного права на продовження наукових пошуків сумлінних науковців-дослідників.

Все це прямо суперечить практичній філософії Григорія Сковороди, який учив задовольнятися меншим, але чесно здобути. Така російська академічна апропріація суперечить і елементарному здоровому глузду: адже неможливо будувати конструкцію науки, підриваючи водночас самі її основи.

Концепція українства Григорія Сковороди

В одному зі своїх пізніх творів — «Убогий жайворонок» — Сковорода прямо маніфестує роль своєї філософії у творенні української справи: «Дарую тебе УБОГОГО моего ЖАЙВОРОНКА. Он тебе Заспеваает и Зимую, не в Клетке, но в Сердце твоім, и несколько поможет спастися от Ловца и Хитреца, от Лукавого Міра сего... Не спит Ловец. Бодрствуй и ты. Оплошность есть Мати Нещастія» (Сковорода, 2016в, с. 920). Хто ж цей «Ловец і Хитрець, Лукавий Міра сего»? Це — не абстрактний Сатана, антипод і антагоніст Христа, а його цілком конкретне історичне втілення — російська імперія. Щоби з'ясувати це, досить подивитися далі по тексту, кого ловить цей «Ловець»: «...мы все таковы. Всю ведь Малороссию Велероссия нарицает Тетерваками» (Сковорода, 2016в, с. 920).

Тетервак — птах не дуже розумний, але не хижий. Біда його не в тому, що він прагне насититися, але в тому, що не завжди дивиться, звідки харчується. Саме на цьому наївних тетерваків ловить Ловець, який заманює голодних птахів у свої сіті (Ушкалов, 2017).

Як тут не згадати притчу про первородство, що його Яків виманив у Ісава юшкою із сочевиці? «І зварив був Ісак їжу, а з поля прибув Ісав, і змучений був. І сказав Ісав до Якова: Нагодуй мене отим червоним, червоним отим, бо змучений я... А Яків сказав: Продай же нині мені своє перво-

рідство. І промовив Ісав: Ось я умираю, то нащо ж мені оте перворідство? А Яків сказав: Присягни ж мені нині. І той присягнув йому, і продав перворідство своє Якову. І Яків дав Ісавові хліба й сочевичного варива. А той з'їв, і випив, і встав та й пішов. І знехтував Ісав перворідство своє» (Біблія, Буття 25: 29-34). Рідний брат не нагодував безкоштовно, а продав брату юшку, підловив його на скрутному становищі, а не виручив по-родинному. Так і Росія з часу свого виникнення, хоч і була «молодшою сестрою» України, але все намагалася надурити Україну, визискувати з України, підловити на слабину... Сковорода явно відсилаю до цього біблійного сюжету у виявленні природи українства.

Чи може українець не бути таким наївним і простакуватим? Мабуть, не може. Звісно, українці вчаться і деякі мають глибоку освіту, але це не вчить їх остерігатися своїх нібито братів — росіян. Українець наївний не тому, що дурний і неосвічений, а тому що добрий і не хоче вірити у злі наміри «Ловця» — Росії. «Тетервак видит сеть и в сети ядь, или снеть. Он видит что ли? Он видит хвост, ноги и пята сего дела; главы же и сердца сея твари, будто самья птицы, не видит. Где же сего дела глава? И есть она что то такое? Ловцово сердце в теле его, утаенном за купиною. И так, тетервак видя едину пята в деле сем, но не видя в нем главы его, видя не видит, очит по телу, а слеп по сердцу. Тело телом, а сердце зрится сердцем» (Сковорода, 2016в, с. 926). Таким чином, Сковорода закликає українців довірятися не стільки своїм очам, скільки своєму сердцю — щоби бачити не лише сіті та їжу в них, але й те, що очам незримо — задум, який стоїть за цими сітями, тобто невидимого, схованого «за купиною» Ловця з його злим сердцем, тобто злим наміром. Саме це зле серце не розпізнати очима — його може побачити і відчувати лише інше серце — наприклад, добре серце українця-«тетервака».

Концепція двох сердець у філософії Григорія Сковороди

Ще від Памфіла Юркевича філософію Сковороди справедливо характеризували як «філософію серця» (Мозговий, 2011). Однак вчення про серце у Сковороди витлумачували дещо хибно. По-перше, несправедливо протиставляли серце й голову як символи віри й розуму — для Сковороди серце й голова у віруючої людини цілком тотожні. По-друге, саме серце як символ ідеалізували, подаючи завжди позитивним і завжди

релігійним. Тоді як для Сковороди серце є швидше осердя: емоційного життя людини — з усіма його розмаїтими станами; задуму Божого для світу — з усіма варіаціями цього задуму, серед яких виявляється місце і гріху, і навіть Сатані. Суть питання не в тому, щоби в усьому шукати серце — це лише початок справи. Головна ж справа у тому, *яким своїм серцем* звертатися до пошуків іншого «серця», тобто осердя і джерела усього. Коли Сковорода пише про «веселіє сердечное», то має на увазі лише *добре серце*, добрі наміри, які народжує серце щиро віруючої людини.

Світ є дуже різним — нескінченно розмаїтим. І не в останню чергу причиною цього є те, що в основі світу є два різних серця — добре і зле: «Бездна же сердечная есть источник всем делам и всему міру. Ничтоже бо есть мір, точію связь, или состав дел, или тварей. И ничтоже есть Бог, разве мірское сердце, источник и глава міра. Ты же, сыне мой, читая книгу видимаго и злаго сего міра, возводи сердечное твое око во всяком деле на самую главу дела, на самое сердце его, на самый источник его, тогда, узнав начало и семя его, будешь прав судія всякому делу, видя главу дела и самую исту, истина же избавит тя от всякія напасти» (Сковорода, 2016в, с. 926). Серце світу сього, серце усього тлінного — неминуче зле серце, яке є егоїстичним і прагне матеріальних благ. Тоді як духовне серце, серце Бога, часточка якого є в серці кожного віруючого — добре серце, воно бачить усі підступи злого серця і оминає їх: «Аще бо два рода тварей и дел суть, тогда и два сердца. Аще же два сердца, тогда и два души: благій и злій, истинный и лестчій. По сих двоих источниках суди всякое дело. Аще семя и корень благ, тогда и ветви плоды» (Сковорода, 2016в, с. 926).

Очевидно, що за російською імперією Сковорода бачить зле серце Ловця, який сховався у далекому Санкт-Петербурзі і звідти прагне упіймати наївних українців-«тетерваків» у свої сіті — обіцяючи їм захист і добробут, але приносить насправді лише ґвалт і смерть: «Ныне сыне мой, буди судія и суди учинок Тетерваков... Напал Тетервак на снеть. Видишь ли сие? Как не видеть? Сие и свиња видит. Но сие есть едина точію тень, пята и хвост. Тень себе ни оправдает, ни осуждает. Она зависит от своая главы и исты. Возри на источник ея! На сердце, источившее и родившее ее. От избытка бо сердца, сиречь от бездны его, глаголют уста, ходят ноги, смотрят очи, творят руки. Зри! Аще сердце Тетерваково

благо, откуда родилось сие его дело, тогда и дело благо и благословенно» (Сковорода, 2016в, с. 926-927). Як бачимо, якщо Ловець може упіймати тіло тетерваків, то їхні серця він упіймати не в змозі — і це є тим шляхом звільнення, який Сковорода вбачає для усього українства: «Сего ради, видя неволю и плен Тетервакову, жертвующую себе в пользу чуждую, не ленися работати для собственная твоея пользы и промышляти нужное, да будешь свободен» (Сковорода, 2016в, с. 927). Тепер краще зрозуміло, про яку «пользу» і що «нужное» писав Сковорода — не матеріальні набутки, а про роботу душі і про досягнення того, чого потребує душа й вірне добре серце.

Сковорода пророче бачить: не так страшно, що Україна багато віддала і ще більше віддасть Росії — важливо лише берегти свої добре серце і віру в Бога. Нині Україна віддає себе і життя своїх синів і доньок на благо Європи і усього цивілізованого світу — у жорсткій битві за свою свободу і незалежність, але і за свободу і незалежність світової демократії, за збереження кращих духовних цінностей.

Висновки

Сковорода був, є і буде українцем за своїм духом. Його дух і його серце сповнене блага — блага від Бога і блага для правди, для своєї Батьківщини. Його неприйняття світу є неприйняттям усіх спокус і ницостей світу заздрості та брехні, насильства й догматизму, неправди й визиску — усього того, що породжує зле серце. Цим практикам злого серця Сковорода протиставляє практики серця доброго — сродний труд, пошуки внутрішньої людини, вміння читати світ як Біблію. Адже світ — то не лише «русскій міръ», навіть у самій Росії, а тим більше в Україні. Світ тлінний і матеріальний — теж не є суцільним прокляттям і хтивою звабою: все залежить від того, з яким серцем у ньому жити. Якщо звертатися до матеріального і тлінного світу з вірою у Бога, бачити у світі Боже творіння й утверджувати в цьому світі вічне й нетлінне — то світ стане колискою людського щастя. Якщо ж піддаватися матеріальній стороні світу, «закону скотских удов», яким керується у своїй політиці російська імперія та її провідники, тоді світ перетворюється на пекло. Саме від цього світу тікав Сковорода, але тікав не в потойбіччя, а в горній світ, який просвічував йому тлінні і тварні речі, надавав їм глибокого символічного значення, вибудовував зовсім іншу, не імперську архітектуру світу, яку зокрема втілює

образ фонтану Божественної благодаті. Тож як співіснують два серця — зле і добре, так співіснують і два світи — скотський і блаженний: царська Росія була для Сковорода втіленням першого, а Україна — другого. Україну Сковорода пов'язував з боротьбою з авторитаризмом і перспективою соціальної емансипації, а Росію — з апофеозом авторитаризму і соціально-політичним і культурним гнітом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Артюх, В. (2022). Григорій Сковорода: українізація образу. *Сумська старовина*. 2022. № LX. С. 58-68. DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.60.3>
- Біблія в перекладі Огієнка. (2022). Християнський портал. https://www.truechristianity.info/ua/bible_ua.php
- Бойченко, М.І. (1997). Гра як проблема соціальної філософії (методологічний аспект): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. Київ.
- Волковський, В. (2020). Методологічні проблеми дослідження доктрини «Русский мир» з філософської перспективи. *Мультиверсум. Філософський альманах*, 2(172), 15-31. <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2020.2.2.02>
- Єшкілев, В. (2012). *Усі кути Трикутника: Апокриф мандрів Григорія Сковорода*. Київ: ВЦ «Академія».
- Казакевич, О. (2013). Валувський циркуляр 1863 року в історіографічних оцінках. *Етнічна історія народів Європи*, (40), 69-74.
- Кремень, В.Г. (2022). Філософія Григорія Сковорода в контексті людиноцентризму. *Вісник НАПН України*, 4(2). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4202>
- Мозговий, Л. (2011). Серце як основа духовного життя людини у творчості Г. Сковорода та П. Юркевича. *Схід*, 5(112), 116-119. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/33822>
- Поліщук, О.П., & Слюсар, В.М. (2020). Інтернет-мем і його гедоністична функція в ситуації невизначеності й ризиків повсякденного життя сучасної людини. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 1(87), 76-85. [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1\(87\).2020.76-85](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1(87).2020.76-85)
- Роттердамський, Е. (1993). *Похвала Глупоті. Домашні бесіди* / пер. з лат. В. Литвинова, Й. Кобова. Київ: Основи.
- Рязанов, А.С. (2018). Мем як комунікативна одиниця: синхронія та діакронія поняття. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Соціальні комунікації»*, (14), 9-13. <https://periodicals.karazin.ua/sc/article/view/14971>
- Сковорода, Г. (2016а). Пчела и Шершень. У Г. Сковорода. *Повна академічна збірка творів* / за ред. проф. Л. Ушкалова. 2-ге вид., стер. (с. 172-173). Харків: Видавець Савчук О.О.
- Сковорода, Г. (2016б). Разговор, называемый Алфавит, или Букварь Мира. У Г. Сковорода. *Повна академічна збірка творів* / за ред. проф. Л. Ушкалова. 2-ге вид., стер. (с. 645-728). Харків: Видавець Савчук О.О.
- Сковорода, Г. (2016в). Убогий жайворонок. Притча. У Г. Сковорода. *Повна академічна збірка творів* / за ред. проф. Л. Ушкалова. 2-ге вид., стер. (с. 920-940). Харків: Видавець Савчук О.О.
- Сковорода, Г.С. (1861). Сочинения в стихах и прозе Григория Саввича Сковороды. *С его портретом и почерком его руки*. Санкт-Петербург: тип. Штаба Отд. корпуса вн. стражи.
- Туляков, О.О. (2022). Ідея про «споріднену працю» Григорія Сковорода: проблеми ідентифікації в освітньому просторі. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(2), 1-10. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4210>
- Ушкалов, Л. (2017). *Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковорода*. Вид. 2-е. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА.
- Фергюсон, Н. (2018). *Площі та вежі. Соціальні зв'язки від масонів до фейсбуку* / пер. з англ. Катерина Діса. Київ: Наш формат.
- Чаплак, Я.В., & Чуйко, Г.В. (2022). Специфіка мемів у інтернет-просторі сучасного суспільства. *InterConf*, (95), 337-350. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.01.2022.0>
- Эрн, В.Ф. (1912). *Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение*. Москва: Товарищество типографии А.И. Мамонтова.
- Ярошенко, О.Г. (2022). Ідеї Григорія Сковорода спонукають науковців діяти. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(2). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4204>
- Goodchild, L. (2022, August 19). *The Dangers of Sci-Hub*. <https://www.ifis.org/en/research-skills-blog/the-dangers-of-sci-hub>

THE REASON WHY THE “RUSSIAN WORLD” DID NOT CATCH HRYHORII SKOVORODA

Mykhailo Boichenko

DSc in Philosophy, Professor, Senior Researcher, Professor of the Department of Theoretical and Practical Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv; Leading Researcher of the University-Society Interaction Department, Institute of Higher Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The article puts forward and substantiates the hypothesis that Hryhorii Skovoroda had in mind to a large extent the “russian world” when he said that “the world was fishing for me, but it did not catch me”. The evidence in favour of the truth of this hypothesis is: the anti-authoritarian nature of the philosophy of Hryhorii Skovoroda; the originality of the philosophy of Hryhorii Skovoroda in contrast to the derivative character and eclecticism of the philosophy of the “russian world”; the spiritual concept of Ukrainianness as the antipode of the materialism of the*

russian tsarist empire; Skovoroda's teaching about the good and evil heart. Skovoroda not only avoided the encroachments of the russian empire on his freedom but resisted these encroachments through the distribution of his works, which promoted spiritual freedom, defiance of the pressure of material circumstances, and encouraged personal self-development. For a long time, Skovoroda's works were distributed mainly in manuscripts, which can be considered an analogue of modern social networks. Accordingly, Hryhorii Skovoroda's opposition to the russian tsarist regime had the character of an ideological and intellectual partisan struggle against authoritarianism. Hryhorii Skovoroda is Ukrainian in the spirit of his philosophy, which has a hidden anti-authoritarian orientation and a clear social-emancipatory character.

Keywords: Hryhorii Skovoroda; "russian world"; anti-authoritarianism; social emancipation; the concept of two hearts.

Дата публікації: 28 грудня 2022 р.